

Mergus merganser

(L., 1758)

Nurogęś

Rząd: blaszkodziobe, rodzina: kaczkowate, podrodzina: kaczki

Status występowania w Polsce

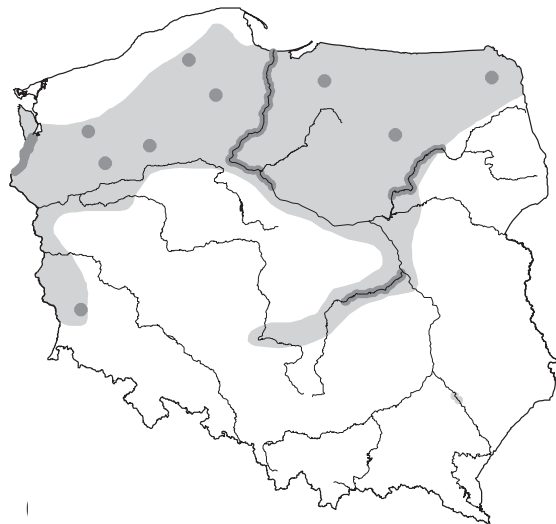
Nielicznie lęgowy, głównie na północy i zachodzie kraju. Dość liczny na przelotach i zimą w całym kraju. Podczas mroźnych zim lokalnie bardzo liczny.

Opis gatunku

Nurogęś jest największym z krajowych traczy, nieco większym od krzyżówki. Tak jak większość gatunków z tej rybożernej grupy kaczek ma stosunkowo długi i smukły dziób, zakończony charakterystycznym hakiem służącym do przytrzymania schwytej ryby. Wymiary: długość ciała 57–70 cm, rozpiętość skrzydeł 82–97 cm, masa ciała 1,0–2,0 kg. Boki, pierś, spód ciała i dolna część szyi dorosłego samca są białe, niekiedy z różowym nalotem. Głowa u samca jest zielonoczarna, a grzbiet czarny. Samica, ptaki młodociane oraz samce w szacie spoczynkowej są do siebie bardzo podobne. Mają szare boki i wierzch ciała, białawy spód i brązową głowę. Na podbródku występuje wyraźna biała plama. U obu płci z tyłu głowy pióra układają się w charakterystyczny czub. W locie na skrzydłach widoczne są duże białe plamy.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Nurogęsia najłatwiej jest pomylić z nieco mniejszym i smuklejszym od niego szlacharem *Mergus serrator* (A069). Dorosłe samce obu gatunków wyraźnie różnią się od siebie. Nurogęś nie ma szarych boków ciała, brązowej piersi i czarnej plamy u nasady skrzydeł. Ubarwienie ptaków młodych, samic i samców w szacie spoczynkowej jest bardziej skonstrastowane niż u szlachara. U nurogęsia występuje wyraźna granica między brązowym kolorem głowy i dolnej części szyi. Także plama na podbródku jest u tego gatunku zdecydowanie wyraźniejsza niż u szlachara. Ubarwienie boków ciała i grzbietu u samic i młodych ptaków nurogęsia jest jaśniejsze i ma lekki odcień srebrzysty. Zaważalny jest wyraźny kontrast między brązową głową i srebrzystoszarym wierzchem ciała. U szlachara całe upierzenie jest utrzymane w tonach brązowoszarych. Brak wyraźnej granicy między brązem głowy a szarością szyi. Nie występuje też kontrast między barwą głowy i grzbietu.

Biologia

Tryb życia

W okresie lęgowym samice gnieźdzą się pojedynczo lub w niewielkich skupieniach. Poza okresem lęgowym nurogęś przebywa w stadach liczących niekiedy kilka tysięcy osobników. Prowadzi dzienny tryb życia. Najintensywniej żeruje rankiem i przed wieczorem.

A070

Lęgi

W Polsce na tereny lęgowe przybywa w marcu. Gniazdo nurogęsia umieszczane jest najczęściej w dziupli, rzadziej w norze lub pod wykrotem, jednak miejsce pod gniazdo musi być osłonięte z góry. Chętnie zasiedla też budki lęgowe. Gniazdo w dziupli może nie mieć wyściółki lub jest ona bardzo skąpa i składa się z suchych części roślin. Gniazda pod wykrotami są wyścielone suchymi trawami, liśćmi lub drobnymi gałzkami. W trakcie wysiadywania w gnieździe pojawia się puch, który samica wrywa sobie z brzucha. Nurogęś często tworzy niewielkie, luźne kolonie lęgowe. Już na początku kwietnia lub w maju składa 7–15 jaj, które wysiadytuje tylko samica przez około 28 dni. Pisklęta są zagniazdownikami. Opuszczają gniazdo następnego dnia po wylęgu i już do niego nie wracają. Opiekę nad młodymi sprawuje wyłącznie samica. Młode po 60–70 dniach usamodzielniają się i uzyskują zdolność do lotu. Dojrzałość płciową osiągają po dwóch latach. Nurogęś wyprowadza jeden lęg w roku, z tym że po jego utracie na wczesnym etapie wysiadywania składa jaja ponownie.

Wędrowki

W sierpniu i we wrześniu nurogęsi opuszczają tereny lęgowe i zaczynają tworzyć większe stada. Jesienna wędrowka jest słabo zauważalna w głębi lądu, natomiast w strefie wybrzeża jej największe nasilenie ma miejsce w październiku i listopadzie. Wraz z zamrażaniem zbiorników śródlądowych część ptaków przenosi się na wybrzeże. Wędrowka wiosenna rozpoczyna się z początkiem marca i trwa do połowy kwietnia.

Zimowanie

Zimuje w zachodniej i środkowej części Europy, nad Morzem Czarnym i w północno-wschodniej części Morza Śródziemnego. Gatunek ten związany jest przede wszystkim ze zbiornikami śródlądowymi oraz zalewami i jeziorami przybrzeżnymi. Na przybrzeżnych akwenach morskich pojawia się licznie dopiero po zamrożeniu zbiorników śródlądowych. Na zimowiska przybywa licznie w listopadzie i pozostaje na nich, w zależności od przebiegu zimy, do marca lub do początku kwietnia. W Polsce stwierdzono zimowanie nurogęsi z Finlandii i Szwecji.

Pokarm

Odżywia się wyłącznie rybami. Wypatruje ofiar, pływając z zanurzoną głową. Na płytkich zbiornikach może je chwycić podczas pływania po powierzchni, na głębszych w pogoni za ofiarą nurkuje na niewielkie głębokości (do 3 m), choć potrafi zanurzać się nawet do 30 m. Większe ryby połtyka na powierzchni, mniejsze potrafi połknąć pod wodą. Często poluje zbiorowo, zwłaszcza na zimowiskach. Preferuje małe ryby o długości do 10 cm. Pisklęta odżywiają się początkowo owadami i małymi skorupiakami. W wieku około 10–12 dni w ich pokarmie zaczynają pojawiać się ryby, które stopniowo stają się głównym składnikiem diety.

Występowanie**Siedlisko**

Lęgnie się przede wszystkim nad jeziorami lub rzekami ze znajdującym się w pobliżu starodrzewem. Często gniazduje na wyspach. W okresie pozalęgowym preferuje płytkie zalewy i jeziora przybrzeżne oraz duże rzeki i większe zbiorniki śródlądowe.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1110 Piaszczyste ławice podmorskie
- 1130 Ujścia rzek (estuaria)
- 1150 Zalewy i jeziora przybrzeżne (laguny)
- 1160 Duże płytkie zatoki
- 3140 Twardowodne oligo- i mezotroficzne zbiorniki z podwodnymi łkami ramienic *Charetea*
- 3260 Nizinne i podgórskie rzeki ze zbiornikami włosieniczników
- 9160 Grąd subatlantycki (*Stellario-Carpinetum*)
- 9170 Grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny (*Galio-Carpinetum*, *Tilio-Carpinetum*)

Rozmieszczenie geograficzne

Lęgnie się na całej półkuli północnej w strefie tajgi oraz nieco na południe od niej. W oderwaniu od głównego zasięgu lęgowisk niewielkie populacje gniazdują w Alpach oraz w Słowenii, Albanii i Grecji. Nurogęś zimuje w północno-zachodniej Europie, na Morzu Czarnym i Kaspijskim, w centralnej Azji, wschodnich Chinach oraz w centralnej części Ameryki Północnej. W Europie i w północnej Azji lęgnie się podgatunek *Mergus m. merganser*, a w centralnej Azji i w Ameryce Północnej dwa inne podgatunki. W okresie pozalęgowym spotyka się go na wodach śródlądowych północno-zachodniej i środkowej Europy oraz na przybrzeżnych płytkich wodach Bałtyku, Morza Północnego Norweskiego Czarnego i Kaspijskiego. Na Morzu Śródziemnym licznie spotykany w rejonie Półwyspu Bałkańskiego.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce licznie gniazduje w pasie pojezierzy, wzdłuż Wisły i nad dolną Odrą. Nielicznie występuje na południu Polski. Zimą spotykany w całej Polsce, jednak zdecydowanie więcej ptaków obserwuje się w północno-zachodniej części kraju. Największe koncentracje nurogęsia obserwowano na Zalewie Szczecińskim i na jez. Dąbie, na dolnej Odrze i w zachodniej części Zat. Gdańskiej. W pozostałej części kraju zimą przebywa głównie na dużych rzekach.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: (V) gatunek narażony na wyginięcie

BirdLife International: SPEC -

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2, załącznik II

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Miejsca największych koncentracji tego gatunku zimą nie są objęte ochroną prawną, z wyjątkiem północnej części Zalewu Szczecińskiego (delta Świny), która została częściowo włączona do Wolińskiego PN. Ponadto Zat. Pucka Wewnętrzna stanowi część Nadmorskiego PK.

Rozwój i stan populacji

W Europie najwięcej nurogęsi lęgnie się w Finlandii (25 000–35 000 p.) i w Szwecji (10 000–20 000 p.). Liczebność tej populacji wykazuje tendencję wzrostową. W Europejskiej części Rosji jego liczebność jest szacowana na około 10 000–20 000 p. Liczebność całej europejskiej populacji szacowana jest na 52 000–88 000 p. Liczbę nurogęsi zimujących w północno-zachodniej i centralnej Europie szacuje się na 250 000 os.

Polska populacja lęgowa liczy do 1000 p. W stosunku do lat 80. zwiększyła ona swoją liczebność. Obserwuje się powolną ekspansję tego gatunku w kierunku południowym. Nurogęś w Polsce lęgnie się w wielu ostojach ptaków oraz w okolicy zbiorników wodnych, które nie uzyskały jeszcze rangi ostoi ptaków. Bardzo licznie gniazduje na Pomorzu, a więc: w Drawskim PK (Ostoja Drawska) w ilości do 100 p. w latach 1980–1990., nad Słupią (Dolina Słupi) 50–60 p. w roku 1996, nad dolną Wisłą (Dolina Dolnej Wisły) ok. 60 p. w latach 1997–2001, wokół jez. Jasień k. Bytowa 40–50 p., na Gwdzie (Puszcza nad Gwdą) do 51 p. w latach 1997–2002, w Borach Tucholskich 30–40 p. w latach 1995–2000, w Drawieńskim PN (ostoja Lasy Puszczy nad Drawą) 25–35 p. w latach 1995–1998, na dolnej Odrze (Dolina Dolnej Odry) 10–15 p. w latach 1993–2002 i w dolinie Pastęki do 10 p. w latach 1993–2003. Poza Pomorzem nurogęś gniazduje liczniej nad dolną Narwią (do 30 p.), w Wigierskim PN (20–30 p. w latach 1989–1993), w Puszczy Napiwodzko-Ramuckiej (17–20 p. na początku lat 90.), nad Pilicą (15–20 p. w latach 1987–1996) i w Borach Dolnośląskich (30 p.).

Liczebność ptaków zimujących w Polsce jest bardzo zmienna i oceniana na 40 000–80 000 os. W Polsce w niektórych sezonach może zimować nawet 30% populacji z północno-zachodniej i centralnej Europy.

Największe zimowe koncentracje nurogęsia obserwowano na Zalewie Szczecińskim i na jez. Dąbie, gdzie

gromadzić się może 30 000–50 000 ptaków tego gatunku, co stanowi około 12% populacji zimującej w północno-zachodniej i centralnej Europie. Na dolnym odcinku Odry notowano do 10 000, a w delcie Świny do 6000 nurogęsi. W zachodniej części Zat. Gdańskiej podczas mroźnych zim osiąga liczebność 6000–8000 os. Na dolnej Wiśle może zimować ponad 2500 nurogęsi, a przy ujściu Wisły – do 1150.

Nie stwierdzono ukierunkowanych, wieloletnich zmian liczebności nurogęsia ani na polskich, ani innych europejskich zimowiskach.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- zanik siedlisk gniazdowania poprzez wyręb starych drzewostanów oraz wycinanie pojedynczych dziuplastych drzew (żywych lub martwych);
- zanik siedlisk gniazdowych w wyniku zabudowy brzegów wód i intensyfikacji rekreacji;
- obniżanie się poziomu wód gruntowych i utraty różnorodności siedlisk w dolinach rzecznych jako skutek zabudowy hydrotechnicznej rzek;
- osuszanie śródleśnych i przyleśnych zbiorników wodnych oraz niszczenie roślinności szuwarowej na takich zbiornikach;
- presja drapieżników podczas sezonu lęgowego (norki amerykańskiej oraz innych drapieżników lądowych, takich jak lis i jenot);
- stosowanie stawnych sieci rybackich w miejscach zimowych koncentracji;
- potencjalnie elektrownie wiatrowe umiejscowione na obszarze płytkiego morza i zalewów przybrzeżnych w okolicy przebywania stad wędrówkowych i zimujących;
- dla ptaków zimujących na Bałtyku – zabrudzenie upierzenia i zatrucie produktami ropopochodnymi na obszarach morskich.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- zachować i odtwarzać lasy nad brzegami zbiorników i cieków wodnych, zwłaszcza na terenach zalewowych;
- nie usuwać wszystkich lasów i zadrzewień nadrzecznych z międzywala (należy kształtować ich formę przestrzenną, tak by umożliwiła ona przejście wielkiej wody i lodu);
- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;

- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- chronić źródła i przyłężne zbiorniki i ciek wodne przed osuszeniem;
- uregulować zasady gospodarki rybackiej na obszarach koncentracji ptaków wodnych (opracować i wprowadzić przepisy precyzujące czas i miejsce stosowania poszczególnych typów sieci rybackich);
- chronić obszary morskie przed zanieczyszczeniami ropopochodnymi;
- odstąpić od planów budowy elektrowni wiatrowych posadowionych na płytkich akwenach morza i zalewach przymorskich (co najmniej do izobaty 20 m).
- jako działania wspomagające można zaproponować wywieszanie budek lęgowych, najlepiej na wyspach bądź na palach wbitych w dno zbiornika. Budki powieszane na drzewach powinny być zabezpieczone przed kuną, choć ochrona taka nie zawsze jest skuteczna. W pierwszych latach po zawieszeniu budek lęgowej jest duży, później jednak są one penetrowane przez drapieżniki, które powodują bardzo duże straty w lęgach i wśród wysiadujących samic.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy w zależności od siedliska;
- wpływ drapieżnictwa, a zwłaszcza norki amerykańskiej, na sukces lęgowy;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji lęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku;
- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji zimującej;
- sezonowe przemieszczenia w obrębie zimowisk i fenologię zimowania;
- wybiórczość siedliskową zimujących ptaków;
- zagospodarować przyłów ptaków w sieci rybackie na polskich obszarach morskich (badanie: składu pokarmu, skażenia środkami chemicznymi, molekularne, wiadomości powrotne o ptakach obrączkowanych).

Monitoring

- ocena liczebności populacji lęgowej w kluczowych ostojach gatunku na terenie kraju co 3 lata. Metodyka do ustalenia;

- monitoring ptaków zimujących – w ramach programu „Zimowe liczenie ptaków wodnych”;
- coroczny monitoring ptaków zimujących na polskich obszarach morskich. Metodyka do ustalenia;
- coroczny monitoring stopnia zanieczyszczenia ptaków produktami ropopochodnymi na polskich obszarach morskich. Metodyka do ustalenia.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN. BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CENIAN Z., SIKORA A. 2003. Awifauna doliny rzeki Pasłęki. *Not. Orn.*, 44: 161–177.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Oxford, 722 s.
- CZERASZKIEWICZ R., KALISIŃSKI M., NIEDŹWIEDZKI S., STASZEWSKI A. 1992. Sprawozdanie z liczeń ptaków wodnych na Pomorzu Zachodnim w sezonie 1991/1992. *Lubuski Przegl. Przyr.*, 3: 79–86.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. (red.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
- MADGE S., BURN H. 1988. Wildfowl: an identification guide to the ducks, geese and swans of the world. London, 298 s.
- MEISSNER W., ANTCAK J., CZAPULAK A., DOMBROWSKI A., WALASZ K., ZIÓŁKOWSKI M. 2001. Long-term changes in numbers of some waterfowl species wintering in Poland. W: Śvažas S., Meissner W., Serebryakov V., Kozulin A., Grishanov G. (red.) 2001. Changes of wintering sites of waterfowl in Central and Eastern Europe. Vilnius, s. 67–81.
- MEISSNER W., COFTA T. 1998. Ptaki Bałtyku. Cz. I – gatunki nurkujące. Gdańsk, 41 s.
- MIZERA T., UHLIG R., KALISIŃSKI M., MUNDT J. CZERASZKIEWICZ R. 1994. Brutverbreitung, Mauser, Nichtbrüter – und Winterbestand des Gänseägers *Mergus merganser* im Einzugsgebiet der Oder. *Vogelwelt*, 115: 155–162.
- RYBARCZYK R., POLA A., KOŁODZIEJCZYK P., GÓRKA W., GRAMSZ B., ZAJĄC K. 2001. Ptaki lęgowe dolin Nysy Łużyckiej, Bobru i Kwisy. *Ptaki Śląska*, 13: 87–105.
- ŠVAŽAS S., MEISSNER W., NEHLS H. W. 1994. Wintering populations of Goosander (*Mergus merganser*) and Smew (*Mergus albellus*) at the south eastern Baltic coast. *Acta Ornithologica Lithuanica*, 9–10: 56–69.
- TOMIAŁOJCZAK L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wageningen, The Netherlands, 226 s.